

Наталія Арабаджи,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету
ORCID: 0000-0002-7635-1259

<https://doi.org/10.32782/2306-9082/2021-42-13>

УДК 348.02

Вплив християнства на правову систему України в умовах трансформацій державно-релігійних відносин

Постановка проблеми. Кінець ХХ ст. позначився важливими змінами в існуванні багатьох держав та прискорив трансформацію державних відносин, зокрема, щільно торкнувся питань життя самого населення та його сфер. На жаль, вони не минули й Україну, яка розпочала свій тернистий шлях державотворення як незалежна європейська демократична країна. Одним із таких надзвичайно важливих питань є питання релігії особистості та світського населення. Саме нині церква та релігійні організації відіграють вагомую роль у житті українського суспільства, докладаючи максимум зусиль для розв'язання певних проблем.

Питання взаємозв'язку релігії та права були предметом розгляду праць багатьох вчених, серед яких варто зазначити А. Баумейстера, В. Бліхар, О. Вовк, О. Данильяна, Р. Дворкіна, Є. Євграфової, Є. Жигарева,

С. Максимова, О. Маніліча, В. Ніконова, М. Никифорак, Є. Ткаченка, С. Рабіновича, В. Форманюк, Х. Хвойницької, В. Шафірова, С. Цебенка тощо.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей впливу християнства на правову систему України в умовах трансформації суспільства.

Виклад основного матеріалу. Перед сучасною моделлю правової системи стоїть чимало завдань, серед яких виділяють вплив на характер певних суспільних змін, сприяння гуманізації держави та права, вдосконалення самого законодавчого процесу, підвищення ефективності правового забезпечення, створення та забезпечення високої суспільно орієнтованої та персональної правосвідомості. Безперечно, правова система виступає одним із найважливіших засобів забезпечення розвитку соціальної й політичної стабільності, цілісності нашого суспільства. З цього випливає, що для

успішної демократизації суспільства потрібні зважені та реальні складники розвитку правової системи, серед них вагому роль віддають християнству.

Аналізуючи тенденції сучасного розвитку держави, окрему увагу слід приділити духовній сфері. Адже, на думку Д. Степовика, «церква органічно увійшла в культуру українського народу, надала цій культурі внутрішнього змісту, ідейного сенсу, концептуального стрижня» [1, с. 155]. Саме церква є одним з активних лідерів у рейтингу довіри населення країни. Тому аналіз взаємозв'язку релігії й права, а також супутніх сфер суспільного життя дасть змогу виявити роль, місце та функціональне навантаження релігійно-правових норм у буденних реаліях сучасного суспільства. Зокрема, по-перше, щороку зростає науковий інтерес до християнської релігії, базисом якого виступає церква як соціальний інститут, що не зазнає ідеологічних змін. По-друге, принципи формування, організації та функціонування церкви є структурною частинкою соціалізації людини. По-третє, на формування сучасних правових систем великий вплив справляє церква як окрема організація та релігія як елемент становлення правосвідомості суспільства.

Сучасна юриспруденція містить небагато інформації про взаємодію християнських норм та правової системи щодо регулювання суспільних відносин. За таких умов виникає гостра потреба в науковому аналізі християнських норм як важливого елементу правової системи. Цю проблематику можна розглядати у двох площинах: як структурний елемент правової системи в матеріальному та формальному значеннях. Тобто християнські норми, з одного боку, є факторами, які визначають зміст права, самої правової системи, а з іншого – формою зовнішнього вираження правил поведінки.

Національна історико-правова література містить чимало свідчень і про вплив християнства, відповідно й релігійних норм, на формування та розвиток права, і про факти безпосереднього відбиття багатьох християнських настанов у законодавстві.

Оскільки правова наука містить різноманітні підходи щодо визначення елементів правової системи, тому вагомого значення набуває й вибір критерію чіткого розподілу всіх реально наявних елементів правової системи для того, щоб виділити християнські норми в елементному складі правової системи загалом. Тому, узагальнюючи різні погляди щодо складу структури правової системи, слід наголосити, що кожна з цих частин має свій особистісний структурний склад, власні принципи організації та діяльності. Так, наприклад, інституціональна підсистема виділяє суб'єктивний склад, який своєю чергою містить такий структурний елемент, як суб'єкт релігійних відносин, який наділений суб'єктивними правами та обов'язками.

Усі релігійні норми та принципи, основне завдання яких полягає у регулюванні відносин між суб'єктами релігійних відносин, об'єктивовані та систематизовані в нормативні акти, входять до складу нормативної (регулятивної) підсистеми правової системи.

За допомогою християнських норм як загальних правил поведінки реалізується потреба суспільства в затвердженні нормативних начал існування і розвитку релігійної спільноти, дотриманні режиму циклічності, сукупності повторюваних релігійних відносин і процесів у межах релігійної організації. Релігійна свідомість як різновид загальної свідомості одночасно з правовою свідомістю, правовою культурою, праворозумінням має визнаватись структурним елементом ідеологічного складника правової системи [2, с. 310–311].

Водночас правові і християнські норми потрібно розглядати не тільки як різновид соціальних норм, а також як основний елемент правової системи (як зміст нормативних актів) [3]. Так, розрізняють кілька критеріїв класифікації правових систем. Наприклад, історичне походження та розвиток правових систем, структура норм права, панівна доктрина, уявлення про місце і роль релігійних норм у системі джерел права, ідеологічні чинники; традиції права, характерні тій чи іншій країні світу; особливості світогляду залежно від традиції; характер чинників формування права тощо.

Варто також зазначити, що особливості державно-релігійних відносин відрізняються залежно від присутнього їм типу. Так, наприклад, на території сучасної Франції домінує сепараційна модель, певні її елементи залишилися в деяких пострадянських країнах на рівні законодавства. Деякі країни європейського простору живуть із коопераційною (партнерською) моделлю державно-релігійних відносин, однак із різними формами прояву, залежно від місцевих конфесійних та національних традицій.

Християнські норми тісно пов'язані із системою джерел права: виступають як витoki права, формують його внутрішній зміст або розглядаються як чинник розвитку права. Завдяки системі джерел права як структурного елемента системи права можна визначити та навіть дослідити місце релігійних норм у складі правової системи, оскільки система права є структурним елементом організаційно-правової системи.

Вважається, що залежно від того, як співвідносяться релігійні норми з джерелами права тієї чи іншої правової системи, який їх взаємозв'язок та взаємовплив, по-різному можна вирішити питання про місце релігійних норм у тій чи іншій правовій системі країни.

Вплив християнських норм на позитивне право, а заразом і на правову систему країни може відбуватися двома напрямками: прямим та непрямим.

Зміст прямого напрямку зводиться до того, що поруч із позитивними поглядами і догмами (доктринами) створюється ідеологічна основа сучасної правової системи країни, релігійно-етичний фундамент правотворчості, а в окремих випадках правозастосовної і правоохоронної діяльності державних органів.

Держава і право, безперечно, мають свою традиційну релігійну основу. Непрямий вплив релігійного права на правову систему – це вплив підсистеми релігійного права на позитивне право з уваги на існування та функціонування християнських норм. Існування християнства і права як регуляторів суспільних відносин (в окремих випадках тотожних), одночасне розв'язання ними загальнозначущих проблем та виникнення між ними колізій, безперечно, негативно позначаються на характері, змісті, шляхах і формах їх взаємозв'язків і взаємодії.

На жаль, всупереч традиційно-релігійній думці, законодавець не може змінювати релігійні акти чи певні релігійні норми, оскільки він не є суб'єктом релігійної нормотворчості. Єдине, що в цьому випадку він може вчинити, враховуючи коло своїх повноважень, – рекомендувати утриматися від застосування тієї чи іншої релігійної норми. Щоб подолати такі суперечності, потрібно приймати нормативно-правові акти, що містять пряме чи опосередковане посилення на християнські норми, задля врегулювання суспільних відносин.

Однозначний імперативний вплив християнства на державне право й одночасне визнання їх правовою основою в регулюванні суспільних відносин підтверджуються державним статусом релігії в країнах релігійно-традиційної правової системи.

Очевидно, християнські норми і релігійна правосвідомість формуються в об'єктивних умовах і взаємодіють. Отже, християнські норми і релігійна свідомість впливають на правосвідомість, формують уявлення членів суспільства про їхні права й обов'язки, про належний правопорядок. А правосвідомість своєю чергою впливає на релігійні норми, визначає практику їх застосування в інтересах вірян, релігійних громад щодо реалізації останніми своїх релігійних інтересів, зумовлюючи характер правореалізації, нормотворчої діяльності, механізм правового регулювання тощо. Тобто християнські норми виступають найважливішими регуляторами різноманітних суспільних відносин, чинниками формування правових норм, ставлення індивідів до правових інститутів і вияву протиправної чи правомірної поведінки.

За допомогою релігійних норм формується релігійно-нормативна ідеологія, яка своєю чергою формує культурний свідомий, цивілізований тип людини. Складності і суперечності у визначенні місця релігійних норм у системі джерел права полягають в неузгодженості релігійних та правових норм щодо регулювання всього різноманіття суспільних відносин. Проте ідеї, традиції й окремі інститути релігійного права відображаються майже в усіх сферах сучасної правової системи; догми релігійного права не тільки містяться в основі значної частини сучасного законодавства, але й вагомо впливають на процес розробки і прийняття нормативно-правових актів. Так, у деяких країнах християнські норми набувають повноцінного статусу джерел права як основна державна ідеологія. Більша частина релігійних країн мають морально-етичний організатор суспільних відносин, тому в системі соціальних норм вони виступають як певні моральні правила. Тут доцільно

буде згадати думку Г. Єрмакової, яка наголошує, що релігія не тільки визнає, але й стверджує цінність права: «В усіх релігіях присутня ідея богоугодного характеру права і воно визнається необхідним елементом справедливого суспільного устрою» [4].

Система релігійних норм у правовій системі має двоєдину природу: з одного боку, християнські норми вирізняються своїми індивідуальними особливостями, а з іншого – ці особливості набувають специфічних ознак у результаті впливу на них всіх елементів правової системи.

Особливості релігійних норм, а також специфіка їхнього впливу визнаються чинниками виникнення і розвитку правової системи, що пояснюють та розкривають природу власне самої правової системи. Як зазначалось, існування релігійних норм виступає показником ідентифікації країни щодо їх належності до релігійної правової системи. Релігійні норми стають каталізатором щодо правової системи окремих країн, активно впливають на їх класифікацію тощо.

Варто також зазначити, що релігійні норми розглядають як загально-визнані правила поведінки суб'єктів суспільних відносин, в яких закріплюються сформовані релігійні уявлення вірян про роль права в суспільстві, релігійну природу права, а також про організацію і функціонування правової системи [5, с. 31]. Тобто християнські норми можна розглядати як елементи культурної спадщини, що зберігаються в суспільстві, визначають та закріплюють соціальні цінності і поведінку суб'єктів упродовж тривалого часу.

Утім, система християнських норм як складова частина має підпорядкований характер щодо релігійної правової системи, яка формує, перетворює їх і розвиває відповідно до своєї внутрішньої природи, мети і завдань. Релігійні норми як специфічна категорія виражають не тільки вказівку на форму

вираження правових норм, а й ознаки, що слугують підставою визнання того чи іншого правила поведінки нормативним приписом. Релігійні норми зумовлені об'єктивно наявним різноманіттям потреб та інтересів суб'єктів суспільних відносин і необхідністю їх узгодження та відповідного врегулювання. Християнські норми, отже, постають первинними елементами системи релігійного права, а система права є складовим елементом релігійної правової системи.

Як уже було зазначено, досліджуючи місце християнських норм у правовій системі, потрібно пам'ятати про природу цього соціального явища, тобто розглядати християнські норми і в матеріальному (причини, що зумовили зміст права), і в формальному (зовнішнє вираження обов'язковості правил поведінки) розумінні. Адже характерні риси релігійних норм визначаються їхнім місцем і роллю у правій системі як її складової частини – підсистеми.

Відповідно, подальший розвиток системи релігійних норм визначається загальним розвитком правової системи, виконуючи при цьому своє призначення [5, с. 68]. Головні принципи побудови правової системи країни визначають зміст, структуру і призначення в суспільстві релігійних християнських норм у тій чи іншій державі.

Окремі релігійні норми зберегли своє значення і залишилися у правових системах, а деякі, проіснувавши якийсь час, залишилися лише як історичні пам'ятки права. Розвиток релігійних християнських норм відповідно до закономірностей розвитку правових систем надає їм цілісності, впорядкованості, системності. Потрібно зазначити, що релігійні норми є нормативною основою правової системи, їхній зміст характеризує сутність усієї правової системи в конкретній державі, її правової політики та ідеології. Релігійні християнські норми, що

виражені в нормативно-правових приписах та опосередковані релігійними джерелами права, є для правової системи її системоутворюючим елементом, її стрижнем (основою).

Нині, на наш погляд, важливо переосмислити та глибоко дослідити співвідношення релігійних норм і системи права як сукупності системних елементів національної правової системи. Це дасть змогу науково спрогнозувати тенденції розвитку правової системи, способи вдосконалення механізму соціально-правового регулювання. Використання релігійних норм як правової традиції та засобу конструювання і розуміння права також дасть змогу на теоретичному рівні вірогідно визначити і відтворити системоутворчі елементи формування правової системи [6].

Вагому роль має думка, що християнські норми треба визнати обов'язковими основними структурними елементами правової системи, якщо за ними закріплено статус джерел права, тобто самої форми зовнішнього вираження релігійних приписів, що зумовлюють юридичну силу тих чи інших правил поведінки, якщо вони санкціонуються державою, приймаються у формі нормативно-правових актів, що мають відповідну юридичну силу та обов'язкові до виконання, виступають регуляторами суспільних відносин вірян, впливаючи на свідомість суб'єктів, чим забезпечується дотримання встановлених загальнообов'язкових правил поведінки, визначається як зразок належної поведінки із спонуканням до вчинення правомірних дій. Це повною мірою властиво країнам релігійних правових систем.

Серед країн романо-германської правової системи в джерелах права домінуюче значення закріплюється не за правовим звичаєм, правовим прецедентом, релігійними християнськими нормами та правовою доктриною, а за

нормативно-правовими актами зберігається статус джерела права. Тут релігійні норми мають значення як історичні пам'ятки права в системі джерел права та факторів, що визначають напрями розвитку права, а отже, визнаються додатковими (факультативними) джерелами права. Це своєю чергою характеризує релігійні норми як факультативні структурні елементи такої правової системи.

Висновки. Підсумовуючи, можемо стверджувати, що в сучасному

суспільстві релігійні цінності хоча і втрачають своє минуле значення «священного образу» світу, і навіть якщо християнські засади не мають прямого впливу на правову систему, вони все одно відіграють вагомую роль у правовому житті, тому що європейська правова культура створювалася під впливом християнства, християнського погляду на світ. Сучасні європейські правові системи функціонують у соціальній системі, яка увібрала християнські релігійні цінності.

Список використаних джерел

1. Степовик Д. Церква в кайданах. Київ, 1996.
2. Малініч О.В. Співвідношення права та релігії як специфічних чинників соціально-нормативного регулювання суспільних відносин. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 20–26.
3. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. Гл. 27 «Правові системи сучасності». URL: <http://ebk.net.ua./Book/law/zauchuk-tdp/part3/2701.htm>.
4. Єрмакова Г.С. Взаємовплив релігії права у сучасному світі, *Национальный юридический журнал*. 2017. Октябрь. С. 10–14. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/5/2.pdf>.
5. Релігієзнавство: предмет, структура, методологія / за ред. А. Колодного, Б. Лобовика; НАН України, Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії. Київ, 1996. 240 с.
6. Романов А.К. Право и правовая система Великобритании : учеб. пособие. Москва : ФОРУМ, 2010. С. 90–95.

Арабаджи Н. Б. Вплив християнства на правову систему України в умовах трансформацій державно-релігійних відносин

Стаття присвячена питанням взаємозв'язку християнської релігії та права в рамках правової системи України. Аналізується позитивний вплив християнських норм на правове середовище і норми права загалом. Демонструється прямий зв'язок релігійних норм християнства із формуванням правомірної поведінки суб'єктів права, правовою свідомістю та правовою культурою населення, а також зміцненням правового порядку держави загалом. Наголошено на особливій ролі релігійних норм, а саме на формуванні релігійно-нормативної ідеології, яка закладає основи культурного свідомого, цивілізованого типу людини. Джерелом, духовно-моральною основою функціонування правової системи, розвитку системи суспільних відносин між особистістю, суспільством і державою виступають священні тексти (Біблія, Коран тощо) як джерело права. Зазначається позитивний вплив християнства, відповідно, й релігійних норм, на формування та розвиток права. Розглядаються факти безпосереднього відображення багатьох християнських настанов у законодавстві. Аналізується моральний аспект релігійних норм у деяких країнах релігійної правової системи, оскільки вони мають морально-етичний вплив на суспільні відносини в середині держави та виступають як моральні правила в системі соціальних норм. Виокремлюється окрема категорія релігійної свідомості як різновиду загальної правової свідомості, наряду з правовою свідомістю, правовою культурою, праворозумінням. Наголошено на існуванні двох моделей існування державно-релігійних відносин: сепараційної та партнерської. Аналізуються випадки участі законодавця

в релігійному житті, та моменти його втручання в духовні питання. Стверджується необхідність підвищення значущості ідеологічної основи сучасної правової системи України та зближення її правових норм із нормами християнства.

Ключові слова: право, релігія, християнство, християнські норми, моральні норми, внутрішньоцерковна сфера, релігійні норми, релігійні потреби громадян, правовий порядок, функції релігії, функціональна подібність права і релігії, релігійна доктрина, державно-релігійні відносини.

Арабаджи Н. Б. Влияние христианства на правовую систему Украины в условиях трансформаций государственно-религиозных отношений

Статья посвящена вопросам взаимосвязи христианской религии и права в рамках правовой системы Украины. Анализируется положительное влияние христианских норм на правовую среду и нормы права в целом. Демонстрируется прямая связь религиозных норм христианства с формированием правомерного поведения субъектов права, правовым сознанием и правовой культурой населения, а также укреплением правового порядка государства в целом. Отмечается особая роль религиозных норм, а именно на формировании религиозно-нормативной идеологии, которая закладывает основы культурного сознательного, цивилизованного типа человека. Источником, духовно-нравственной основой функционирования правовой системы, развития системы общественных отношений между личностью, обществом и государством выступают священные тексты (Библия, Коран и т.д.) как источник права. Отмечается положительное влияние христианства, соответственно, и религиозных норм, на формирование и развитие права. Рассматриваются факты непосредственного отображения многих христианских установок в законодательстве. Анализируется моральный аспект религиозных норм в некоторых странах религиозной правовой системы, поскольку они имеют морально-этическое влияние на общественные отношения внутри государства и выступают как моральные правила в системе социальных норм. Выделяется отдельная категория религиозного сознания как разновидности общего правового сознания, наряду с правовым сознанием, правовой культурой, правопониманием. Отмечено существование двух моделей существования государственно-религиозных отношений: сепарационной и партнерской. Анализируются случаи участия законодателя в религиозной жизни, и моменты его вмешательства в духовные вопросы. Утверждается необходимость повышения значимости идеологической основы современной правовой системы Украины и сближение ее правовых норм с нормами христианства.

Ключевые слова: право, религия, христианство, христианские нормы, моральные нормы, внутрицерковная сфера, религиозные нормы, религиозные потребности граждан, правовой порядок, функции религии, функциональная сходство права и религии, религиозная доктрина, государственно-религиозные отношения.

Arabadji N. The influence of Christianity on the legal system of Ukraine in the conditions of transformations of state-religious relations

The article is devoted to the relationship between the Christian religion and law within the legal system of Ukraine. The positive influence of Christian norms on the legal environment and norms of law in general is analyzed. The direct connection of religious norms of Christianity with formation of lawful behavior of subjects of the right, legal consciousness and legal culture of the population, and also strengthening of a legal order of the state as a whole is shown. Emphasis is placed on the special role of religious norms, namely the formation of religious and normative ideology, which lays the foundations of a culturally conscious, civilized type of person. The source, the spiritual and moral basis of the functioning of the legal system, the development of the system of social relations between the individual, society and the state are the sacred texts (Bible, Koran, etc.) as a source of law. There is a positive influence of Christianity, respectively, and religious norms, on the formation and development of law.

The facts of direct reflection of many Christian instructions in the legislation are considered. The moral aspect of religious norms in some countries of the religious legal system is analyzed, as they have a moral and ethical impact on social relations within the state and act as moral rules in the system of social norms. A separate category of religious consciousness is distinguished as a kind of general legal consciousness, along with legal consciousness, legal culture, legal understanding. Emphasis is placed on the existence of two models of state-religious relations: separation and partnership. Cases of the legislator's participation in religious life and moments of his interference in spiritual issues are analyzed. The need to increase the significance of the ideological basis of the modern legal system of Ukraine and the convergence of its legal norms with the norms of Christianity is stated.

Key words: law, religion, Christianity, Christian norms, moral norms, intra-church sphere, religious norms, religious needs of citizens, legal order, functions of religion, functional similarity of law and religion, religious doctrine, state-religious relations.